Káposzta József

A gazdaságfejlesztés modelljeinek főbb összefüggései

Bevezetés

A rendszerváltozás már az 1990-es évek elején a szocialista gazdaság szétesését, iparvállalatok, mezőgazdasági szervezetek, bányák tömeges csődbe jutását, bezárását hozta magával. A területi politika – kialakulatlan koncepcióval, intézményrendszerrel és igen korlátozott pénzeszközökkel – tűzoltó akciókkal igyekezett a munkanélküliség helyi problémáin enyhíteni (BARTA-BERNEK-NAGY, 2003). Gyökeresen megváltoztak a tulajdonviszonyok, a piaci folyamatok és a globalizáció azóta is markánsan áthatja pozitív és negatív hatásaival a nemzetgazdaságot. E jelentős változások rányomták bélyegüket a területi folyamatokra is. A piacgazdaság más területi adottságokat helyezett előtérbe, mint az államszocializmus annak idején. Az ország különböző területei, települései - az új piacoktól eltérő távolságuk, a szocializmusból örökölt humántőke-állományuk, ipari kultúrájuk és infrastrukturális felszereltségük révén - különböző versenyhelyzetekbe kerültek. Ettől kezdve a gazdaság területi differenciálódása folyamatosan mélyült (RITTER, 2008). Az élelmiszeripar privatizációján keresztüli leépülése, a nehézipar szinte teljes megszűnése, a mezőgazdasági termelés integrációinak átértékelődése révén a munkanélküliség jelentősen növekedett. Mindezek együttesen jelentősen hozzájárultak, hogy az iparból és a mezőgazdasági nagyüzemekből kikerülő munkaerő megélhetési vállalkozásokban kereste a megoldást, amelyek jelentős része a mezőgazdaság irányába terelte a munkavállalókat. Mindezek hatására tovább mélyült a gazdaság területi különbségei (ENYEDI, 2004). Ezen tényezők összessége azt is mutatja, hogy a területfejlesztési politika már az „új kor” induláskor sem találta meg a megoldást a területi differenciálódás megállítására, a felzárkózásról nem is beszélve.

A gazdasági rendszer átalakulása következtében tömeges telephelyválasztás indult meg országszerte, melynek hatására megsokszorozódott a vállalkozások száma (MOLNÁR, 2004). A 90-es évek elejére kialakult helyzetben több tízezer vállalat keresett magának telephelyet. A vállalatok telephelyválasztásában a legfőbb vonzerőt a fejlett infrastruktúra (elsősorban az elérhetőséget biztosítva), a képzett és olcsó munkaerő, valamint a nyugat-európai és a nagyvárosi piacok

közelsége mellett a kedvező adópolitika jelentette. A rohammenetben elvégzett privatizáció jelentős mennyiségű külföldi működő tőkét vonzott az országba. A termelő-beruházásokban ekkorra már egyre jelentősebb részarányt (50-70%-ot) tett ki a külföldi működő tőke, melynek húzószerepe a gazdaságban ma is megkérdőjelezhetetlen. A külföldi működő tőke szerkezetében a kezdeti években az ipar dominált (ide értve az élelmiszeripart is), majd egyre inkább a tercier szektor (a távközlés, a kereskedelem, az ingatlanpiaci ügyletek) került előtérbe. Az utóbbi 15 évben az ipari beruházások újra növekedésnek indultak, melynek jelentősége jól mérhető a GDP ágazati részarányában is. A külföldi tőkének több gazdaságfejlesztési hatása is volt. A külföldi tőke területi elhelyezkedésére az erős területi koncentráció jellemző (GODA-TÓTH, 2013). Mindezekből jól látható, hogy a külföldi működőtőke telephelyválasztása révén jelentős mértékben járult hozzá a gazdaság új térszerkezetének kialakulásához, a térbeni differenciálódás további mélyüléséhez. A fogyasztói piac és a nyugati integráció felgyorsította a szolgáltatások fejlődését, bővülését. Mint számos európai országban megfigyelhetjük az ipar, de még inkább a mezőgazdaság jelentős gazdasági térvesztését. Ez a folyamat elsősorban a városi, különösen a nagyvárosi fejlődésnek kedvezett. Az átmeneti időszak új vállalatainak tömeges telephelyválasztása, a külföldi működőtőke területileg koncentrált elhelyezkedése, valamint a tercierizálódás folyamata már az 1990-es évek közepére kialakította és elősegítette a dinamikus és a lemaradó térségek éles elkülönülését, ezzel a folyamatos területi polarizációt.

A mezőgazdaság - mint a vidékgazdaság meghatározó tényezőjének - területi specializálódása

Az ipari specializációval egyidőben elindult a mezőgazdaság szerkezetének lassú változása is. A szerkezeti átalakulás a történelmi hagyományok miatt, az előzőekben vázolt humán erőforrásbeli, termelési, ökológiai összefüggések miatt sokkal lassabb ütemben folyt és folyik most is. A mezőgazdaság vállalati-üzemi és területi szakosodását elsősorban a privatizáció és a kárpótlás indította meg. A rendszerváltás következtében a társadalmi megosztás, az árutermelés fejlődése új iparágak kialakulását eredményezte, s ez a mezőgazdaságban is változást, új specializálódó övezeteket hozott létre. Természetesen a mezőgazdaságban ezen folyamat kisebb léptékben valósult meg, mint az iparban, vagy a szolgáltatási szektorban. A mezőgazdasági specializáció sajátosságánál fogva eltér az ipar fejlődésétől, amely teljesen önálló ágakra szakadt. A piaci átalakulás következtében a

mezőgazdaság csupán specializálja magát hol az egyik, hol a másik piaci termék termelésére, míg a többi ága alkalmazkodik ehhez a főtermékhez. Várhatóan ezen folyamat is jelentős fejlődésen fog átmenni a vizsgált fejlesztési irány megvalósításának hatására. A piac, a piaci verseny oly módon szabályozza a termelés elhelyezkedését, hogy a termelők a területegységen a legkisebb ráfordítással a legnagyobb hozamot, profitot érjék el. Ez a területi specializáció szempontjából azt jelenti, hogy a termelést úgy kell megszervezni, hogy az a termelés természeti és társadalmi feltételeinek a legjobban megfeleljen, tehát legnagyobb hatékonysággal a maximális profitot biztosítsa. Ez a tendencia legjobban a tengerentúli mezőgazdaságban, mindenek előtt az Egyesült Államok mezőgazdaságában teljesedett ki, ahol élesen kirajzolódnak a mezőgazdasági körzetek, az ún. beltek határai: állattenyésztő (kukoricaövezet), gabonatermelő (búzaövezet), gyapottermelő, tejtermelő (legeltető-állattenyésztő) övezet. Ezekben a körzetekben egy-egy vagy néhány termék termelése a jellemző, és ez érvényes az egyes körzetek üzemeire is. Az Európai Unió országaiban más a helyzet, miután itt a tőkés árutermelő nagygazdaságok mellett léteznek ma is kisebb-nagyobb családi gazdaságok. A tulajdonformák és méreteik szerint lényegesen eltérő az üzemek termelési iránya és a specializáció foka, ami végeredményben az amerikaitól eltérő, változatosabb, sokoldalúbb termelési szerkezetben jut kifejezésre. A termelés elhelyezkedésének gyakorlatában a specializálódás elve állandóan ütközik a sokoldalúság elvével. Ez az ellentét egyaránt jelentkezik üzemi és területi vonatkozásban, ami a hatótényezők sokoldalúságából származik: ezek egyidejűleg hatnak a termelés azonosságára, szakosodására és különbözőségére, sokoldalúságára. Tendenciáját tekintve a termelési költség csökkentésére a színvonal emelésére irányuló törekvések azonban a termelés specializációját mozdítják elő. A munka szezonális jellegének a termelés időjárástól függő hullámzásának csökkentése, valamint a piaci hatások kivédése viszont a termelés sokrétűségét segítik elő. A mezőgazdaság általános fejlődése azt tükrözi, hogy a sokoldalú termelés irányába ható erők időben fokozatosan háttérbe szorulnak az egyes vidékek specializálódását elősegítő hatásokkal szemben. Mégis azt kell mondanunk - egyes tapasztalatok alapján - hogy a szakosodás a fő üzemág megválasztása, a melléküzemágak arányának a meghatározása során különös figyelmet kell fordítani a termelési tényezők: föld, munkaerő, eszközállomány nagysága mellett az infrastruktúra és a logisztika kérdéseire is, mert ezek összehangolt helyes aránya lényegesen befolyásolja a termelés eredményességét, ami a specializáció alapvető célja. A magasabb technikai színvonal alkalmazása, a specializáció fokozása és a melléküzemágak társítása a kér-

dés komplexitását fejezi ki: az adott térség viszonyai szerint kell megtalálni a helyes megoldást. Ezt egy német agrárszakember, O. Rosenkranz a következőképpen válaszolja meg: „olyan egyoldalúan gazdálkodni, amennyire csak lehetséges, és csak olyan sokoldalúan, amennyire szükséges". A termelés szakosodása olyan országokban, mint amilyen hazánk is, ahol a kapitalizálódás, az árutermelés csak történelmileg megkésve bontakozott ki, s ahol a tulajdonviszonyok változásai (földosztás, privatizáció, földkárpótlás, stb.) - úgy tűnik - hosszú távra eltérítik mezőgazdaságunkat a fejlett országok specializációs mintáitól, a szakosodás lassú és igen bonyolult folyamat lesz mind üzemi, mind területi vonatkozásban. A mezőgazdasági termelés körzetenkénti specializációja hazánkban történelmileg különböző fokot ért el. Ez azt jelenti, hogy bizonyos körzetekben a specializáció színvonala magasabb fokú, néhány termék előállítása a jellemző, míg más körzetekben a termelés sokoldalú, és egyáltalán nem, vagy alig emelkedik ki valamelyik termelési ág a többi közül. Mezőgazdaságunkban jelenleg körzetenként 20-25%-os specializáltságot tapasztalhatunk. Ez azt jelenti, hogy a profilt adó ágazat egynegyedét adja az össztermelésnek. Ez elmarad a nyolcvanas évekre elért 33%-os specializációtól és megegyezik az 1956-57-es évek szakosodásával. Magasabb fokú, a nyugat-európaihoz hasonló, legalább 50%-os specializáltság legfeljebb mikrokörzetekben, egy-egy város vagy község határában fordul elő. A specializáció foka nemcsak a terület nagyságától, hanem a szakosodás irányától is függ. Általában a speciális kultúrákat, kifejezetten kertészetre szakosodott körzetekben találunk, ahol ennek mértéke elérheti a 40-50%-os specializáltsági fokot is. A jelenlegi gazdasági szerkezet, ennek térbeli vetülete, a termelés területi specializációja, egyfelől jelentős gazdasági veszteségek forrása, másfelől a környezeti problémák egyik előidézője. Napjainkra teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy mind a világgazdasági marginalizáció elkerüléséhez, mind a környezeti problémák megoldásához létkérdés a mezőgazdaság modernizációja, a termelés ésszerű térbeli specializációjának ösztönzése, támogatása. A különböző nemzetközi intézkedések legmarkánsabb hatása várhatóan az lesz, hogy az egyes országok termelési szerkezete elmozdul az ökológiai adottságokhoz leginkább igazodó struktúra felé, hiszen a versenyképességet elsősorban az fogja meghatározni, hogy az ökológiai adottságok jobb kihasználása eredményeképpen csökkennek-e az előállítási költségek.

Mindezen összefüggések jól mutatják, hogy a mezőgazdaság fejlesztésére, jövőbeli stratégiai irányának konkretizálására megérett az idő. Felmerül a kérdés: a mezőgazdasági területek termelésből való kivonása és környezetvédelmi célokra való átalakítása, vagy a termelés irányának, piaci lehetőségeinek bővítése legyen-e

a jövő célja? Mindkét irány mellette lehet érvelni, de a legfőbb cél, melyszerint a vidéki élet minőségének javítása, munkahelyteremtés prioritást élvez, így az új gazdasági ágak fenntartható fejlődés melletti bevezetése megoldás lehet a agrárium számos problémájára. Ennek megfelelően a területfejlesztési- és egyben a vidékfejlesztési politika (melynek szerves részét alkotja az agrárpolitika) legfőbb célja, hogy kihasználva az ország kedvező természeti adottságait, a belföldi és nemzetközi piacokon versenyképes mezőgazdaság jöjjön létre, amely képes jó minőségű alapanyagokkal ellátni a feldolgozóipart, tisztességes és kiszámítható jövedelmet biztosít a gazdálkodóknak és fokozódó mértékben figyelembe veszi a környezetvédelem és az egészséges táplálkozás követelményeit. Az is fontos cél, hogy az agrárgazdaság szereplői más ágazatokkal azonos esélyhez jussanak a jövedelemszerzésben. A mezőgazdaság döntően magántulajdonra épül és vegyes üzemrendszerű, amely képes az európai munkamegosztásban beilleszkedni. Ebben helyet kapnak a családi gazdaságok, a nagyméretű privát tulajdonú gazdaságok, a gazdasági társaságok és a magántulajdonra épülő, átalakult, a termelés mellett egyre több más funkciót is betöltő szövetkezetek. Ezek vizsgálata jól illeszkedik a telephelyválasztások főbb közgazdasági összefüggésrendszerébe. Mindezeket figyelembe véve a vidék területfejlesztési célkitűzéseit az alábbiakban lehet összefoglalni:

1. szükséges a vidék gazdasági potenciáljának, népességmegtartó- és versenyképességének növelése, a környezet- és életminőség javítása, az infrastrukturális állapot fejlesztése
2. szükséges a nemzetgazdasághoz tartozó szektorok (primer, szekunder és tercier) tevékenységeinek diverzifikálása, a jövedelemszerzés és a foglalkoztatási helyzet bővítése
3. szükséges a meglévő természet, illetve a környezet állapotának védelme, a meglévő értékek, kulturális örökségek megóvása, hagyományok erősítése, idegenforgalmi adottságainak fejlesztése
4. szükséges a humán erőforrások fejlesztése, a helyi közösségi kezdeményezések és szociális, családsegítő, illetve egészségvédelmi programmok támogatása.

Mindezeket vizsgálva az alábbi általános területfejlesztési stratégiai célok fogalmazódnak meg:

1. a termelési körülményeknek megfelelő gazdálkodási struktúra kialakításának elősegítése, a versenyképesség javítása, a gazdaságos minőségi termelés feltételeinek megteremtése

2. az agrár-környezetvédelem előtérbe helyezése, az agrárgazdaság fenntartható fejlődésének megteremtése, a természetes környezet megőrzése, alternatív földhasználati módok bevezetése
3. az emberi erőforrás fejlesztésén keresztül az ipari- és agrár-innováció segítése, a jövedelmi viszonyok általános javítása, a mezőgazdaság és vállalkozói szektor tőkeellátottságának erősítése.

A telephelyválasztás főbb összefüggései a vidékgazdaságban

A telephelyválasztás a stratégiai jelentőségű döntések egyik legtipikusabb formája, hiszen az így nyert lokalizált előnyök, illetve az esetlegesen keletkező hátrányok hosszú időn át befolyásolhatják a vállalkozás gazdasági eredményeit. Ezzel magyarázható az, hogy a telepítési döntések gazdasági, műszaki és politikai megalapozottsága a történelem folyamatában mindig is nagy jelentőséggel bírt és napjainkban egyre nagyobb a jelentősége. A világgazdasági folyamatok, a globalizáció, a piacok átrendeződése következtében a telephelyválasztás elméleteiben egyre több tényező kap szerepet (LENGYEL, 2000). Kezdetben a nyersanyag- és energiaellátás iránti mennyiségi igényekben ki is merült a telephelyválasztásban szerepet játszó tényezőknek a sora (Thünen, Weber, Predöhl, Palander), melyeket később dinamikus elemek egészítettek ki. Ezen elméletekben már szerepet kapnak a keresletet-kínálatot és az árakat befolyásoló fontosabb összefüggések és megjelenik a gazdasági tér összefüggéseinek vizsgálata mellett az optimalizálás elmélete is (Lösch, Hotelling, Isard, Greenhut). Azonban napjainkban már sokkal differenciáltabbak és árnyaltabbak az igények akár a munkaerővel, akár az infrastrukturális ellátórendszerekkel szemben, így a kialakult modellek jelentős reformokon mentek át (Stöhr, Malecki, Scott). Ezt magyarázza a mérhető és számszerűsíthető gazdasági tényezők körének fokozatos bővülése mellett megjelenő, nem mérhető, nem számszerűsíthető sajátosságok vizsgálata is. Ezek összessége együttesen adja az ökológiai, az ökonómiai és a humán erőforrások telephelyválasztási metodikában betöltött nélkülözhetetlen szerepét és alakítja napjaink komplex lokalizált előnyökre törekvő telephelyválasztási modelljeit (DICKEN-LLOYD, 1990). A telephelyelméletek történeti fejlődését áttekintve látható azaz ív, ahogyan az egyes szakaszokban megértek a felismerések, beépültek a közgazdaságtudomány eredményei, hasznosultak az új innovációk, még ha időnként megkésve is. Az 1970-es évek közepétől egyre általánosabb körben fogalmazódnak meg a meglévő elméletekkel szembeni kritikák, amelyek főbb elemei (FRIEDMANN-FOREST, 1988, HEALY-ILBERY 1990):

- a neoklasszikus elméletek a racionális „gazdasági ember” fogalmából indulnak ki, aki tisztában van a telepítés összes tényezőjével stb., és képes a költségét minimalizáló vagy a profitot maximalizáló döntést hozni, de a tér differenciáló hatását nem vizsgálták
- a nem-gazdasági motivációkat, a nem mérhető tényezőket és gazdasági externáliákat a telepítési döntéseknél jórészt figyelmen kívül hagyják, holott döntőek lehetnek, mivel a humánerőforrás képzettsége, a területen folyó gazdálkodás tapasztalati (ökológiai) tőkéjének gazdaságbefolyásoló hatása is telepítési tényezőként fontosak
- statikus alapállásúak, azaz csak a rövid távon érvényes aktuális feltételekből (költségekből, árakból) indulnak ki, a telepítési döntések viszont általában hosszú távon hatnak, nem vizsgálják a terület fejlesztési stratégiáinak várható hatásait
- ezek a modellek sem a történelmi-politikai változásokat, sem a nagy nemzetközi cégek globalizálódásának befolyását, sem a világpiaci verseny hatásait nem képesek megmagyarázni, a tökéletes versenyen alapuló piacgazdaság feltevése csak elméleti jelentőségű.

Mindezekből jól látható, hogy a tér fogalma nemcsak a távolsággal hozható kapcsolatba, hanem a korábbi elképzelésekhez képest árnyaltabban kell foglalkozni vele. A gazdasági (költség-) tér mellett szükséges megkülönböztetnünk időteret, kognitív teret, társadalmi teret és ökológiai teret is. Azaz a telephelyelméletek gyakorlati hasznosíthatóságában a térfogalom továbbgondolására van szükség (CHAPMAN-WALKER, 1991). A telephelyelméletekben alapvető, hogy a piaci résztvevők racionális döntéseket hozzanak. A vizsgálatok viszont arra utalnak, hogy az ember bár megpróbál racionálisan dönteni, de erre sok esetben nem képes. Mit foglalhat magába a racionális döntés fogalma? A racionális döntés azt jelenti, hogy a döntéshozó rendelkezik egy sor kritériummal, elvárással, amikkel az összes lehetséges döntési lehetőséget összehasonlítja, mérlegeli a következményeket, és kiválasztja az optimális megoldást (LENGYEL, 1994). Mindezek jól mutatják, hogy napjaink gazdaságfejlesztésében sikerre csak olyan telephelyválasztási modellek vihetők, amelyek igyekeznek a gazdasági tényezők mellet a környezeti és az emberi tényezők optimális feltételeit is szem előtt tartani és beépíteni a vizsgálati rendszerbe.

Természetesen a tér összességét és hatását kimerítő módon figyelembe venni nincs lehetőség, hiszen egyes tényezők (pl. ökológiai tényezők) változására, alakulásának befolyásolására nincs, vagy csak korlátozott formában van lehető-

ségünk. Így a telepítési döntéseknél a korlátozott racionalitás kialakítására kell törekednünk, ami azt jelenti, hogy a vállalkozás megvizsgálja a számítható és befolyásolható körülmények mellett az egyéb, a telepítendő vállalkozásra ható tényezőket és azok közül azokat tartja benn a vizsgálat rendszerébe, amelyek jelentősen befolyásolhatja a gazdasági tevékenység sikerét (NAGY, 2003). Jól érzékelhető, hogy napjaink telephely-választási modelljei már messze összetettebbek és szerteágazóbbak, mint a történelmi elődei, mivel a gazdasági életben megjelent új innovációk, a technológiai forradalom folyamatosan átrendezi nemcsak a gazdaság, hanem az élet minden területét. Ezeket a változásokat a hagyományos közgazdasági elméletek nem képesek feldolgozni, a paradigmaváltás időszakát éljük, ami kihat a gazdaság térbeli működésére, így a telephelyválasztásokra is. A gazdaság tér is folyamatosan átrendeződik, a nemzetközi piac kiszélesedik, új szempontok kerülnek előtérbe (LENGYEL-RECHNITZER, 2004). Napjainkban ezeknek az alapvető változásoknak felismerhető jegyeit, fontosabb jellemzőit lehet csak bemutatni és számba venni és együttes alkalmazásukkal törekedni az optimális gazdasági tér kiválasztására. A nemzetközi szakirodalomban egyre inkább elfogadott, hogy a telephelyválasztás tényezőit két csoportra lehet bontani (KARHUSZ, 2003):

- makroszintű okok
- mikroszintű okok.

A telephelyválasztás *makroszintű okai* arra a kérdésre adnak választ, hogy a vállalkozások milyen tényezőket vesznek figyelembe egy-egy ország, egy-egy régió, esetleg egy-egy kistérség kiválasztásakor. Napjainkban ezen tényezők megítélésében a szakirodalom már nagy egyetértést mutat. A telephelyválasztás *mikroszintű okai* elsősorban azt vizsgálják, hogy milyen tényezők játszanak szerepet a vállalkozás stratégiai tervezésében, amikor egy konkrét telephely kiválasztásában hoznak döntést. Ellentétben a makroszintű okokkal, a szakirodalom ebben a kérdésben jelentős eltéréseket mutat. Ez nagymértékben köszönhető annak, hogy a vállalkozások ezen döntéseiben jóval nagyobb szerepet kaphat a szubjektivitás. Az ilyen típusú okok hátterében elsősorban az áll, hogy a vállalkozás olyan tudás- és tapasztalati tőkével rendelkezik a versenytársakhoz képest, amely jelentős előnyt biztosíthat a számára. A tudás- és tapasztalati tőke szerepe különösen azokban az ágazatokban fontos, ahol magas a K+F mértéke, az innováció szükségessége, valamint a termékdifferenciáció. Jól látható, hogy napjainkban a telephelyválasztási modellek kialakításakor figyelembe vett makro- és mikro szintű okok sokkal árnyaltabbak mint a történelmi elődök modelljei. Ezt többek

között annak is köszönhetik, hogy a telephelyválasztásában fontos szerephez jutnak az úgynevezett *kemény* (könnyen számszerűsíthető közgazdasági mutatók) és *puha* (életminőséget befolyásoló mutatók) telepítési tényezők is.

A természeti tényezők

A természeti tényezők mint külső, környezeti adottságok jelennek meg a gazdaság résztvevői számára. Mindegyik gazdasági tevékenység a tér egy adott pontján folyik, a konkrét éghajlati és domborzati tényezőktől, mint a tevékenység fizikai környezetétől nem lehet eltekinteni, még ha több esetben mérsékelhető is ez a kapcsolat. Másrészt mindegyik termék és felhasznált eszköz a természeti környezetből származó valamilyen szintű feldolgozás során készül, az inputok csak részben helyettesíthetők más anyagú termékekkel (legkönnyebben az energiahordozók konvertálhatók), viszont nem mindegy, hogy az egyes nyersanyagokból mennyi és hol áll rendelkezésre. Azaz a természeti környezet fontos szempont a gazdasági tevékenység helyének kiválasztásakor (LENGYEL-RECHNITZER, 2004). Napjainkban a gazdasági tevékenységek többségénél a kedvezőtlen természeti hatások jó részét semlegesíteni lehet, azonban a gyakorlatban a profit maximalizálását szem előtt tartva csak a minimális költségű megoldások terjedtek el tömegesen.

Ennek megfelelően a mezőgazdaság termelési tényezőit vizsgálva és megszűrve meghatározható azon mutatók összessége, melyek jelentős befolyással kerülhetnek a vizsgálatba. Itt elsősorban olyan tényezőket érdemes kiemelni, amelyek változtatására csupán korlátozott lehetőség adódik, így ezek alapból a legfontosabb telepítési tényezők közé kell, hogy kerüljenek. Mindezek mellet megfogalmazható, hogy a természeti környezet és a gazdasági tevékenységek között dinamikus kapcsolat van. A gazdasági és a technológiai feltételek rövid távú változása kihat az igénybe vett természeti erőforrások körére és fizikai helyére is, de a tartós hatás általában hosszabb időszakban következik be, így az állami (és a helyi) gazdaságpolitika befolyása napjainkban felértékelődik.

A gazdasági tényezők

A gazdasági tényezők közül legfőbb prioritása a tőkének van. Megkülönböztetjük a tőke két formáját:

1. a fizikai (reál-) tőkét
2. pénztőkét.

A *fizikai tőkére* (gyárak, épületek, járművek, raktárkészletek, stb.) általában az jellemző, hogy a tőkejavak többsége helyhez kötött és jelentős területi különbségek vannak (LENGYEL, 1994). Ezek a javak fokozatosan elhasználódnak és veszítenek értékükből (használtan csak veszteséggel adhatók el), viszont javíthatók és újakkal pótolhatók. A fizikai tőke tulajdonviszonya alapján vagy a termelő saját tulajdonában van, vagy bérleti díjat kell fizetni használatáért. A tőke másik megjelenési formája a *pénztőke* (készpénz, értékpapírok: kötvény, részvény stb.). Egy országon, egy gazdasági térségen belül mobil. A pénztőke általában pénzintézeteken és értéktőzsdéken keresztül jut el a felhasználóhoz. A pénzintézetek (kereskedelmi bankok takarékpénztárak, befektetési alapok, stb.) többsége kiterjedt térbeli hálózattal rendelkezik, ez a hálózat gyűjti a forrásokat (betéteket) és helyezi ki hitelek formájában, avagy, adja tovább a bankközi pénzpiacokon. Fejlett piacgazdaságokban az új eljárások bevezetésére vállalkozó kisebb cégek tőkeigényét az ún. kockázati tőke elégíti ki, közép és hosszú lejáratú hitelekkel (avagy alaptőke emeléssel) a kezdeti időszak viszonylag nagyobb kiadásait finanszírozzák. Ezek a csúcstechnológiával dolgozó „high-tech" cégek általában speciális térségekben helyezkednek el. Továbbá növekedett a központi és a helyi kormányzatok szerepe az externáliák (infrastruktúra, környezetvédelem, stb.), és a területi egyenlőtlenségek kiéleződése miatt elmaradott térségek gazdasági fejlesztésében is.

Az emberi tényezők

A termelési tényezők közül a munkaerő inkább helyhez kötött, kevésbé számszerűsíthető és cserélhető le, mint pl. a tőke és a technológia. A gazdasági tevékenységhez szükséges létszámú és szakképzettségű munkaerő felvételét, illetve megtartását számos gazdaságon kívüli tényező is befolyásolja. Egy nemzetgazdaságon belül a főbb gazdasági ágakban foglalkoztatottak, számának és arányának változása a gazdasági növekedéssel hozható kapcsolatba (NAGYNÉ, 2013). Egy másik tendencia is megfigyelhető ami a demográfiai változásokkal van kapcsolatban: a munkaképes korú lakosság aránya fokozatosan csökken a népességen belül, egyrészt az iskolázottsági szint növekedése miatt kitolódik a munkába állás ideje, másrészt jelentősen megnő a nyugdíjasok és az eltartottak rétege (az életkor növekedésével együtt). Továbbá a részmunkaidősök (akiknek nagyobb része női munkaerő) aránya is növekszik. A nemek közötti munkamegosztásnál vannak kizárónak nevezhető szempontok és vannak tradicionális szokások. A képzettségnél korábban valamilyen speciális szakmai irány volt a döntő. Manapság az emberi erőforrásba történő befektetésnek három dimenziója van:

- az általános műveltség a lényeg (egy érettségizett könnyebben átképezhető)
- a felsőfokú szakismeret felértékelődött
- az egyén egészségi állapota (és munkabírása) is előtérbe került.

A munkaerő térbeli mobilitása általában korlátozott, elsősorban a fiatal (és szakképzetlen) férfi munkaerő költözik munkát keresve (agrártérségekből nagyvárosokba). A lakó- és munkahely szétválásával megnőtt a napi ingázás szerepe is, főleg alvó- és bolygóvárosokból az üzleti és az ipari negyedekbe. Továbbá alapvetőek a lakáshoz jutás feltételei. Kelet-Európában a munkaerő területi mobilitását az ingatlanpiac kezdetlegessége és a magánbérlemények hiánya, a túlértékelt lakások és az utazási költségek nagysága egyaránt korlátozzák (NEMES NAGY, 2003). A közeljövő gazdasági növekedése, a jövedelmező és versenyképes termékeket gyártó gazdasági tevékenységek megtelepedése a régiókban attól függ, hogy milyenek az innovációkat kibocsátó és továbbító (ilyen térség csak kevés van), illetve az innovációkat befogadó és felvevő képességeik (BOGÁRDI-NAGYNÉ, 2014). A régiók közötti térbeli gazdasági versenyben ez utóbbiak a fontosak, azaz a saját feltételeikhez alkalmazkodó korszerű gazdasági szerkezet kialakítása és az állandó technológiai megújulás követése (RECHNITZER, 1998). Mindezek alapján kijelenthető, hogy a telepítési döntéseknél mindig alapvető a befogadó társadalmi környezet, a szokások és a hagyományok elemzése. Az eltérő életmód, a kulturális és a vallási háttér, a családi hagyományok egy országon belül is jelentős területi és települési különbségeket okozhatnak. A telephelyválasztást az adott ország településszerkezete is meghatározza, egyrészt a lakosság térbeli eloszlása és sűrűsödése (mint munkaerő és fogyasztó), másrészt a szolgáltatási funkciók köre és színvonala (ENYEDI, 2000).

Összefoglalás

Az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik fő vonzerejét az jelentette, hogy csatlakozhat egy nálánál lényegesen fejlettebb olyan régióhoz, amely alapszerződésében rögzítetteknek megfelelően segítséget nyújt a régiói közötti fejlődési egyenlőtlenségek mérséklésére és a hátrányos helyzetű régiói lemaradásának csökkentésére. Az Európai Unióban azonban az elmúlt negyed évszázadban a gyors gazdasági fejlődés a környezet bizonyos mértékű károsodásával járt együtt, egyes területeken globális problémákat öltve. Ezen globális problémák kiteljesedése elérte Magyarországot is, hiszen a rendszerváltás, annak gazdasági, társadalmi

átalakulása olyan folyamatokat indított el, melyek kedvezőtlen gazdasági hatását a mai napig érzi az ország. Itt leginkább a területi különbségek kiteljesedésére, az agrárszektor átalakulására, az élelmiszeripar háttérbe szorulására kell gondolnunk. A fejlődő régiók számára tehát alapvető kérdés, hogy létezik-e olyan fejlődési út az EU tagállamaihoz való felzárkózás felé, amelynek során viszonylagos gazdasági lemaradását értékes környezeti adottságai, természeti erőforrásai, valamint kulturális és társadalmi gyökerei megőrzése mellett képes-e leküzdeni. A fejlett országokhoz történő felzárkózásának tehát egyik meghatározó kihívása, hogyan lehet a megfelelő élet- és a környezetminőséget, a vidék gazdaságát meghatározó agráriumot olyan stratégiai állapotba hozni, ami a gazdasági fejlődés irányaival összeegyeztethető. Ezen kihívás megoldásához fontosak az emberi, gazdasági és társadalmi tényezők pontos és alapos ismerete, hiszen ezen tényezők kombinációja adhatja meg egy adott terület vidékgazdaságának fejlesztési perspektíváit.

Felhasznált irodalom

Barta Györgyi – Bernek Ágnes – Nagy Gábor (2003): A külföldi működőtőke-befektetések jelenlegi tendenciái és területi elmozdulásának esélyei Magyarországon. – Tér és Társadalom, 2003/4. pp. 173–190.

Bogárdi Tünde – Nagyné Molnár Melinda (2014): The barriers to economic development through the example of a Hungarian internal periphery. VESTNIK APK STAVROPOLYA/AGRICULTURAL BULLETIN OF STAVROPOL REGION 1:(1) pp. 52-55.

Chapman, K. – Walker, D. F. (1991): Industrial Location: Principles and Policies. Blackwell, Oxford.

Dicken, P. – Lloyd, P. E. (1990): Location in Space. Theoretical Perspectives in Economic Geography, Harper Colins, London.

Enyedi György (2004): Processes of Regional Development in Hungary. In: Enyedi György – Tózsa István (eds.): The Region. Akadémiai, Budapest. 21-35

Enyedi György (2000): Globalizáció és a magyar területi fejlődés. Tér és Társadalom, 2000.

Friedmann, J. – Forest, Y. (1988): The politics of place: toward a political of territorial planning. Boston.

Goda Pál – Tóth Tamás (2013): Pókháló- entrópia, mint új rendszervizsgálati megközelítés a területi elemzésekben TERÜLETI STATISZTIKA 53:(2) pp. 169-189.

HEALY, M. J.-ILBERY, B. W. (1990): Location and change. Perspectives an Economic Geography. Oxford University Press, Oxford.

Karhusz Péter (2003): A telephelyválasztás elméleti keretrendszere.

Lengyel Imre (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle, 12. sz. pp. 962-987.

Lengyel Imre (1994): A telephelyválasztás. In Rechnitzer J. (szerk): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA RKK, Győr-Pécs. Pp.35-68.

Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Molnár László (2004): A befektetések ágazati és regionális szerkezete és hatása az ágazatok és régiók versenyképességére. GKI Gazdaságkutató Rt.

Nagy Henrietta (2003): Problems and questions in the Hungarian regional policy. MendelNet 2002/3, Brno, ISBN 80-7302-045-9, ISBN 80-7302-046-7 p. 213-219

Nagyné Molnár Melinda (2013): Factors of success in case of local society. DETUROPE: CENTRAL EUROPEAN JOURNAL OF TOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT 5:(3) pp. 63-70.

Nemes Nagy József (2003): A fekvés és az iskolázottság hatása a területi egyenlőtlenségekre Magyarországon. Pp. 133–144. Munkaerő-piaci tükör (szerk.: Fazekas K.): MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont. – Budapest, Pp. 144–159.

Rechnitzer János (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

Ritter Krisztián (2008): Agrár-munkanélküliség és a területi egyenlőtlenségek. BULLETIN OF THE UNIVERSITY OF AGRICULTURAL SCIENCES (GÖDÖLLŐ) 2: pp. 639-652.